

ΒΙΒΛΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ

ΥΠΟ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Στὸ Γ' τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Θεολογία» κατὰ τὸ τρέχον ἔτος (σ. 504-518) δημοσιεύθηκε ἄρθρο-«μάθημα» τοῦ συναδέλφου κ. Σάββα Ἀγουρίδη ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἡ ἐρμηνεία τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ ἡ νεοελληνικὴ θεολογικὴ πραγματικότητα». Τὸ ἄρθρο τοῦτο, τὸ ὁποῖο ἀναμφιβόλως διακρίνεται γιὰ τὴν ζωηρότητα τῆς διατυπώσεως, δὲν περιορίζεται στὸ νὰ προβάλη τὴ δεοντολογία τῶν συναρτήσεων τοῦ βιβλικοῦ θεολογικοῦ τομέως πρὸς τοὺς διαφόρους ἐπὶ μέρους κλάδους τῆς νεοελληνικῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, ἀλλὰ καὶ —εὐκαιρῶς ἢ ἀκαιρῶς, ἐπωνύμως ἢ ἀνωνύμως— περιέχει πολλὰ αἰτιάσεις καὶ αἰχμὲς ἐναντίον τῶν κλάδων τούτων καὶ τῶν φορέων τους. Ἐὰρ γε πρόκειται περὶ νηφαλίας κριτικῆς, ποὺ παρουσιάζει, ἐκτὸς τῶν ἐλλείψεων, καὶ τὰ ἀναμφισβήτητα πολλὰ θετικὰ στοιχεῖα καὶ ἀναγεννητικὰ ἐπιτεύγματα τῆς νεοελληνικῆς Θεολογίας ἢ γιὰ ἄδικη —ἐντὸς τοῦ νεοελληνικοῦ θεολογικοῦ χώρου— ἄμεση ἢ ἔμμεση καταπολέμησι τῶν πάντων (προσώπων καὶ πραγμάτων), ποὺ φθάνει καὶ μέχρι ὑποτιμητικῆς ψυχανάλυσεως τῶν προσωπικῶν φορέων τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας; Γιὰ τοὺς φορεῖς τούτους, μὲ τὴ γενικεύουσα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἄποψι τοῦ κ. Ἀγουρίδη, ἰσχύει, ὅτι «λείπει ἡ ἀπαιτούμενη ἀγάπη πρὸς τὴν ἀλήθεια, ἢ χωρὶς ἐπαπειλῆς καὶ κινδύνους διάπραξη τοῦ λάθους, ἢ συζήτηση καὶ ἡ διόρθωση» (σ. 507). «Οἱ φόβοι, οἱ καχυποψίες, τὸ ἄδηλο τοῦ μέλλοντος» (σ. 506) εἶναι οἱ αἰτίες, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἡ προσπάθεια τῶν βιβλικῶν Καθηγητῶν καὶ «γενικότερα οἱ θεολογικὲς σχολῆς» ὁδηγήθηκαν στὴν «ἀποτυχία» (σ. 505), ἐφ' ὅσον δὲν διδάσκουν τὰ βιβλικὰ μαθήματα «ὅπως πρέπει», ἔνεκα τοῦ φόβου τῶν «ἀντιρρήσεων, ἀντεγκλήσεων, ἀνταγωνισμῶν» (σ. 506), ἀλλὰ συμβιβάζονται πρὸς τὸ «παραδοσιακὸ βυζαντινὸ» (σ. 505) κατεστημένο, ποὺ σὲ «μιὰν ἀποπνικτικὴ ἀτμόσφαιρα» (σ. 507) δὲν κάνει «δυνατὸ τὸ διάλογο» (σ. 506). Οἱ βιβλικοὶ θεολόγοι, κατὰ τὸν κ. Ἀ., τελοῦντες «ὑπὸ κάποια κηδεμονία τοῦ παρελθόντος» (σ. 507), «δὲν μπόρσαν μὲ ἄνεση καὶ συνέπεια νὰ ἐργασθοῦν στὸν κλάδο τους» (σ. 507).

Ὁ κ. Ἀγουρίδης κρίνει ὄχι μόνο τοὺς βιβλικοὺς συναδέλφους, ἀλλὰ στρέφει τὸ στόχαστρό του καὶ πρὸς τοὺς συναδέλφους τῶν ἄλλων θεολογικῶν κλάδων, τονίζοντας: «Οἱ συνάδελφοι τῶν ἄλλων κλάδων

βρέθηκαν περισσότερο δέσμιοι μιᾶς ὑπάρχουσας ψευτοϊσορροπίας» (σ. 506) και ἐργάζονται ὑπὸ τὴν πίεσι «αἰώνων συντηρήσεως και τυποποιήσεως στὸν χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας και στὴ θεολογική σκέψη — μιὰ σκέψη γεμάτη αὐταρέσκεια και αὐτάρκεια» (σ. 513). Ὁ σ., — ἀντιπαρερχόμενος τὰ ἐξαιρετα συστηματικὰ ἔργα τοῦ Καθηγητοῦ -Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἰ. Καρμίρη ἢ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἀείμνηστος Π. Τρεμπέλας συνεδύασε τὴ συγγραφὴ ὀγκώδους δογματικοῦ ἔργου μὲ ἐκτεταμένη συγγραφικὴ παραγωγὴ στὸν τομέα τοῦ ἐπιστημονικοῦ και πρακτικοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν σημερινῶν Καθηγητῶν τοῦ συστηματικοῦ κλάδου τῶν δύο Θεολογικῶν μας Σχολῶν—, προβαίνει στὴν ἐξῆς γενικεύουσα διατύπωση: «Ἡ συστηματικὴ θεολογία ἐξ ακολουθεῖ νὰ ἐργάζεται μὲ τὰ βιβλικὰ κείμενα κατὰ τὸ πρότυπο τῶν παλαιῶν Σχολαστικῶν πολὺ παλαιότερων ἐποχῶν και ἐξ ακολουθεῖ νὰ παραβλέπει τὸ θησαυρὸ πού ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια ἢ σύγχρονή μας Βιβλικὴ Θεολογία» (σ. 513).

Ὁ κ. Ἀ. ἀφιερώνει μεγάλο μέρος τοῦ ἄρθρου του, γιὰ ν' ἀποδείξει ὅτι ἀνάλογα ἰσχύουν και στὸν κλάδο τῆς Λειτουργικῆς. Χαρακτηριστικὴ εἶναι και ἡ συγκεφαλαίωσις, τὴν ὁποία κάνει στὸν ἐπίλογό του, ὅπου δὲν διστάζει νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι «ἡ καλλιέργεια τῆς Λειτουργικῆς και ἡ ἀνάπτυξη τῆς Δογματικῆς και τῆς Ἠθικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐνωίωσαν στὴ θεολογία μας βαθύτερη τὴν ἀνάγκη τοῦ βιβλικοῦ θεολόγου... Ἄν θὰ θέλαμε μὲ λίγα λόγια νὰ βροῦμε τίς βαθύτερες ρίζες τοῦ φαινομένου, θὰ ἔπρεπε νὰμποῦμε στὴν οὐσία τοῦ γενικωτέρου πνευματικοῦ προβλήματος τῆς χώρας μας, ἢ ὁποία, μὲ τὸν ἕνα τρόπο ἢ τὸν ἄλλο, ἐπὶ αἰῶνες εἶναι ἐμπερίστατη και ὄχι ἀνεξάρτητη και ἐλεύθερη νὰ βρεῖ τὸν ἑαυτὸν της· δὲν τῆς ἐπιτρέπεται νὰ σκεφθεῖ ἐλεύθερα καὶ ρωμαλέα!» (σ. 518).

Πρὸς ἀξιολόγησι τῶν «ἐλευθέρων» και «ρωμαλέων» ἀπόψεων αὐτῶν τοῦ κ. Ἀγουρίδη ἀρμοδιώτεροι θὰ ἦταν οἱ κατὰ περίπτωσιν εἰδικώτεροι βιβλικοὶ ἢ συστηματικοὶ θεολόγοι συνάδελφοι, οἱ ὁποῖοι θὰ ἤμποροῦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον νὰ ἐπισημάνουν ἐὰν ἢ γενικεύουσα κριτικὴ τοῦ κ. Ἀ. τοὺς ἀδικῆ, εἴτε ἀποδίδοντας σ' αὐτοὺς ὑποτιμητικὰ ψυχολογικὰ κίνητρα και ἐλατήρια, στὰ ὁποῖα δῆθεν ὀφείλεται ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθεῖσα ὀλοκληρωτικὴ ἀποξένωσις τοῦ κλάδου τῶν ἀπὸ τῆ βιβλικὴ θεολογία και τὴν ἀποστολικὴ παράδοσι, εἴτε παραθεωρώντας τὴν σὲ πολλὰ σημεία ἐξαιρετὴ συμβολὴ τους γιὰ τὴν —ἤδη πρὸ δεκαετιῶν— πραγματῶσι τῆς δεοντολογίας τῆς ἀνανεώσεως και τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν κλάδων αὐτῶν. Ἐπίσης οἱ ἱστορικοὶ συνάδελφοι θὰ ἦταν ἀρμοδιώτεροι νὰ κρίνουν θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς τοὺς ἰσχυρισμούς του γιὰ τὸν «διαφωτισμὸν» (σ. 505), γιὰ τὴν «ἀντιδραστικὴ γραμμὴ πρὸς τὸ ἀνανεωτικὸ ρεῦμα πού πνέει στὰ χρόνια μας μέσα σὲ ὅλες τίς Ἐκκλησίες» (σ. 508), γιὰ τὴν σχέσι «πατερικῆς» και «βυζαντινῆς» παραδόσεως (σ. 507) κ.τ.τ. Οἱ

Πατρολόγοι ἐξ ἄλλου θὰ ἔκριναν, ἂν ἡ Πατρολογία στὸν τόπο μας καλλιεργῆται εἰς βάρος τῶν βιβλικῶν σπουδῶν καὶ ἐὰν παραγνωρίζη τὴν Ἀποστολικὴ παράδοσι.

Ὁ χαράσσαν τις γραμμὲς αὐτὲς θεωρεῖ ὑποχρέωσί του νὰ περιορισθῆ στὴν κριτικὴ ἐξέτασι τῶν ἀπόψεων τοῦ κ. Ἀγουρίδη ἐν σχέσει πρὸς τὶς κατευθύνσεις τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς Λειτουργικῆς, ἐφ' ὅσον πρῶτον τὰ τελευταῖα εἴκοσι πέντε χρόνια εἶναι ὁ μόνος — μέσα στὸ ἴδιο Πανεπιστήμιο — συνάδελφος του, ποὺ ἔχει ὡς εἰδικότητα τὴν καλλιέργεια, ἐκτὸς τῆς Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ρητορικῆς, καὶ τῆς Λειτουργικῆς καὶ ἐπομένως αὐτονοήτως οἱ ἀναγνώστες θὰ σκεφθοῦν ὅτι αὐτὸς πρῶτος βρίσκεται στὸ στόχαστρο τῆς κριτικῆς του, ἐφ' ὅσον δεύτερον ὁ κ. Ἀγουρίδης, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν μνημονεῖ τὸ ὄνομα τοῦ ὑποφαινομένου, ἀναφέρεται ὀφθαλμοφανῶς σὲ ὠρισμένα λειτουργικὰ δημοσιεύματά του καὶ ἐφ' ὅσον τρίτον παραθεωρεῖ τὴν — πρὸς τὴν κατεύθυνσι τῆς ἀλληλοπεριχωρήσεως τῆς Βιβλικῆς καὶ τῆς Λειτουργικῆς Θεολογίας — συμβολὴ ἔχι μόνον τοῦ ὑπογραφομένου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀειμνήστων διαπρεπῶν προκατόχων του στὸν σχετικὸ πανεπιστημιακὸ κλάδο Παναγιώτου Τρεμπέλα καὶ Δημητρίου Μωραΐτου, ὅπως καὶ τοῦ ἀειμνήστου Βασιλείου Ἐξάρχου καὶ τῶν ἐξαιρέτων συναδέλφων στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Σεβ. Μητροπολίτου Τυρολόης κ. Παντελεήμονος Ροδοπούλου καὶ κ. Ἰωάννου Φουντούλη, οἱ ὅποιοι στὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν Λειτουργικὴ ἔργα τους ἔχουν παρουσιάσει τὴν ἀλληλοπεριχώρησι αὐτῆ. Οἱ συναρτήσεις τῆς Λειτουργικῆς πρὸς τὴν Βιβλικὴ Θεολογία καὶ πρὸς τὴν Ἀποστολικὴ παράδοσι ἐξήρθησαν ἰδιαίτερος ἀπὸ τὸν ἀειμνήστο Παν. Τρεμπέλα στὸ ἐκ 242 σελίδων ἔργο του «Ἀρχαὶ καὶ χαρακτῆρ τῆς χριστιανικῆς λατρείας» (Ἀθῆναι, 1962). Ὑπενθυμίζω καὶ τὴν εἰδικὴ σχετικὴ μελέτη τοῦ συναδέλφου κ. Ἰ. Φουντούλη «Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ θεῖᾳ λατρείᾳ» (Θεσσαλονίκη, 1965).

Παρὰ ταῦτα ὁ κ. Ἀγουρίδης ὁμιλεῖ γιὰ «τὴ σχεδὸν πλήρη λησμοσύνη τῆς στενοτάτης σχέσης ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ Βίβλου καὶ Λειτουργίας... Σήμερα ζοῦμε μιὰ προβληματικὴ κατάστασι ἐνὸς διαζυγίου μεταξὺ τῆς Θεολογίας τῆς Λειτουργίας καὶ ἐξήγησι τῶν Γραφῶν ἢ λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Βίβλου» (σ. 510).

Ἄλλ' ὅμως ἡ «πλήρης λησμοσύνη» ὑπάρχει ἔχι στοὺς φορεῖς τῆς Λειτουργικῆς, ἀλλὰ στοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου. Οἱ ἀναγνώστες ἂς συγχωρήσουν τὸν γράφοντα, ὁ ὅποιος κρίνει σκόπιμο νὰ ἀναφερθῆ στὴν ἰδική του συμβολή, ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴ δημιουργηθοῦν ἐσφαλμένες ἐντυπώσεις.

Ἐν πρώτοις θὰ ἔπρεπε νὰ ἐρωτήσωμε τί συνετέλεσεν, ὥστε ὁ κ. Ἀγουρίδης νὰ λησμονήσῃ τοὺς ἐπαινους του γιὰ τὴν ἐπὶ ὑψηλείᾳ διατριβῇ μας «Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου» (ἐν Ἀθῆναις 1958), στὴν ὁποία

ἤδη πρὸ 27 ἐτῶν ὄχι μόνο σὲ πολλές σελίδες συνδέομε τὴ διαμόρφωσι καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἑορτολογίου τοῦ Τριωδίου μὲ τὸ βιβλικὸ θεολογικὸ του ὑπόβαθρο, ἀλλὰ καὶ σὲ εἰδικὸ κεφάλαιο ἐξετάζομε τὴ σχέσι τοῦ Τριωδίου πρὸς τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὴν Ἀποστολικὴ παράδοσι, γιὰ νὰ συμπεράνωμε, ὅτι οἱ θησαυροὶ τῆς Βίβλου γίνονται αἰσθητοὶ σὲ ὅλες τις ἐπὶ μέρους πτυχῆς τοῦ Τριωδίου καὶ ὅτι «σχετίζονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὸ νόημα τῶν ἑορτῶν» (σ. 62). Ἐπίσης σημειώνομε, ὅτι τὰ κείμενα τοῦ Τριωδίου «ἀποτελοῦν ἀριστον μορφολογικὸν χιτῶνα φράσεων ἢ ἑξαρσιν βιβλικῶν προτύπων» (σ. 64). Τί περισσότερο ἀπὸ αὐτὰ λέγει ὁ κ. Ἀγουρίδης, ὅταν, ἐλέγχοντας τὴ σημερινὴ Λειτουργικὴ, γράφῃ, ὅτι «ἡ Γραφή... διαμόρφωσε τὴ λατρεία καὶ τὴ διαπύτισε μὲ τὰ νοήματα καὶ τὴ γλῶσσά της»; (σ. 510).

Ὁ σ. πρὸς ὑποστήριξι τοῦ ἰσχυρισμοῦ του μνημονεύει τὸ βιβλίον τοῦ πατρὸς Jean Daniélou «Ἁγία Γραφή καὶ Λειτουργία». Ἀλλὰ καὶ ὁ ὑποφαινόμενος ἤδη πρὶν ἀπὸ 27 χρόνια στὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν κεφάλαιο τῆς ἐπὶ ὑψηροῦ διατριβῆς του, ὅπως καὶ σὲ μεταγενέστερα δημοσιεύματά του, ἔχει παραπέμψει στὸ ἴδιον βιβλίον. Μάλιστα παραθέτομε καὶ τὸν πλήρη ἀκριβῆ τίτλον του: «Bible et Liturgie. La Théologie biblique des sacrements et des fêtes d' après les pères de l' Église» (1951).

Ἐπίσης κατ' ἐπανάληψιν ἔχομε παραπέμψει καὶ στὴ γερμανικὴ μετάφρασι τοῦ ἔργου αὐτοῦ «Liturgie und Bibel — Die Symbolik der Sakramente bei den Kirchenvätern», μτφρ. Lioba Kuntz, München 1963. Εἶναι ἀξιόπεινο, ὅτι ὁ κ. Ἀγουρίδης φρόντισε γιὰ τὴ δημοσίευσιν μεταφράσεως τοῦ βιβλίου αὐτοῦ στὴν Ἑλληνικὴ μὲ χρήματα τῆς χορηγίας τοῦ ἀειμνήστου πατρὸς Ἀθανασίου Λυμπεροπούλου.

Ὁ κ. Ἀγουρίδης ὑποδεικνύει, ὅτι, γιὰ ν' ἀνανεωθῇ ἡ Λειτουργικὴ, τὰ Μυστήρια καὶ οἱ ἑορτὲς δὲν πρέπει ἀνά θεωροῦνται ἄσχετα ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή» (σ. 510). Μάλιστα προσθέτει, ὅτι «ἡ ἔννοια τῆς Εὐχαριστίας π.χ. βγαίνει ἀπλὰ καὶ μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια ἢ τὴν Α' πρὸς Κορινθίους» (σ. 511). Ἀλλὰ τί καινούριον ὑπάρχει σ' αὐτά; Ἡ ποιὸς τὰ λησμονεῖ; Ὁ κ. Ἀ. στὸ Γ' Διεθνὲς Συνέδριον τῆς Καινῆς Διαθήκης (Ὁξφόρδη, 1964) εἶχεν ἀκούσει τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ ὑπογραφομένου σὲ γερμανικὴ γλῶσσα, ποῦ δημοσιεύθηκε σὲ ἑλληνικὴ μετάφρασιν στὸν — πρὸς τιμὴν τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ Β. Βέλλα — τιμητικὸν τόμον «Πρόημα εὐγνωμον» μὲ τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «Φαινομενολογικὴ ἐξέτασις τῶν σημείων ἐπαφῆς μεταξὺ τῆς Κ. Διαθήκης καὶ τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας» (καὶ σὲ Ἀνάτυπον, ἐν Ἀθήναις 1968). Στὴν ἀνακοίνωσιν αὐτῇ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, εἶπαμε τὰ ἑξῆς: Ἡ Καινὴ Διαθήκη «διαποτίζεται ὑπὸ τοῦ λειτουργικοῦ πνεύματος. Ἡ νεωτέρα ἐρμηνεία δύναται νὰ ὑποδείξῃ, ὅτι τὰ Εὐαγγέλια ποικιλοτρόπως ἀναφέρονται εἰς τὴν λατρείαν. Ταῦτα εἶναι ἄφ' ἑνὸς ὅλως ἀξιόπιστοι ἱστορικαὶ μαρτυρίαι περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ

καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἔκφρασις τῆς ζωσῆς πίστεως πρὸς αὐτὸν καὶ τῶν βιωμάτων, ἅτινα εἶχον τὰ μέλη τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνίας. Οὕτω τὰ γεγονότα τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιγείου ὑπάρξεώς του θεωροῦνται ὡς τύποι καὶ σύμβολα τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μυστικῆς αὐτοῦ παρουσίας, ἥτις ἐκδηλοῦται πρὸ πάντων ἐν τῇ μυστηριακῇ ζωῇ.

“Ὅταν γίνηται λόγος περὶ τοῦ ζῶντος ὕδατος ἢ περὶ καθαρῶν ἢ περὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἄρτων κ.τ.τ., ἀσφαλῶς συνυπονοοῦνται τὸ ἱερὸν Βάπτισμα καὶ ἡ Θ. Εὐχαριστία. Τὸ μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας ἐτελεσιουργεῖτο πολὺ πρὶν ἢ γραφοῦν τὰ Εὐαγγέλια καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου. Αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διαφορετικαὶ διατυπώσεις τῶν κειμένων τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξηγοῦνται ἀκριβῶς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ κείμενα ταῦτα διαποτίζονται ὑπὸ τοῦ λειτουργικοῦ πνεύματος. Ταῦτα ἀπεικονίζουν προφανῶς πτυχὰς τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς πρώτης χριστιανικῆς γενεᾶς... Τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον δύναται κατ' ἐξοχὴν νὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς πηγὴ διὰ τὴν μελέτην τοῦ ζητήματος τῆς πρωτοχριστιανικῆς λατρείας. Εἰς τῶν σκοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου τούτου εἶναι τὸ νὰ παρουσιάσῃ τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς λατρείας τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ ὑπάρχει οἰονεὶ ἀντιστοιχία μεταξὺ τοῦ ἐν σαρκὶ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ ἐν τοῖς Μυστηρίοις παρόντος Χριστοῦ. Ὁ «ἀντιδοκητισμὸς» τοῦ Ἰωάννου ἔχει σχέσιν τόσον πρὸς τὸν ἱστορικὸν Ἰησοῦν, ὅσον καὶ πρὸς τὸν ἐν τοῖς Μυστηρίοις τῆς Ἐκκλησίας παρόντα Χριστόν. Ὁ τρόπος οὗτος θεωρήσεως ἀντιτίθεται πλήρως πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ R. Bultmann διατυπουμένας ἀπόψεις ἐν τῷ Ὑπομνήματι αὐτοῦ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Ὁ Bultmann ἀμφισβητεῖ, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ Μυστήρια. Οὗτος βλέπει ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ μόνον τὸ ἐν στοιχεῖον τῆς Ἀποκαλύψεως, τὸν λόγον. Δι' αὐτό, διὰ νὰ στηρίξῃ τὸν ἰσχυρισμὸν του, ὅτι δῆθεν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἔχει ἀρνητικὴν στάσιν ἔναντι τῶν Μυστηρίων, ἀναγκάζεται διὰ τῆς χρήσεως τῆς μεθόδου τοῦ Προκρούστου νὰ θεωρῇ σημαντικὰ χωρία τοῦ Εὐαγγελίου ὡς μεταγενεστέρας προσθήκας καὶ παρεμβολάς» (σ. 6-7).

Σ' αὐτὰ ποῦ εἶπαμε τότε ὑπάρχει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ παραπομπὴ στὴ σελ. 209 τῆς γερμ. μεταφράσεως τοῦ ἔργου τοῦ Jean Daniélou, ὅπως καὶ σὲ παρεμφερὲς ἔργο τοῦ Oscar Cullmann (*Urchristentum und Gottesdienst*², Zürich 1950, σ. 38 ἐξ., 112-114).

Μάλιστα στὴν ἀνακοίνωσί μας ἐκείνη, στὴν ὁποία εἴχαμε παρουσιάσει συνοπτικῶς τὴ φαινομενολογία ὄλων τῶν σημείων ἐπαφῆς καὶ ἀλληλεξαρτήσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας, δὲν παρελείψαμε νὰ τονίσωμε ὅτι ἀκόμη «καὶ τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι σπουδαία πηγὴ διὰ τὴν μελέτην τῆς παλαιοχριστιανικῆς λατρείας. Ἡ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει περιγραφὴ τῆς ἐν τῷ ὑπερουρανίῳ κόσμῳ προσφερομένης λατρείας εἶναι

έν πολλοῖς ἀποτύπωσιν τις τῆς ἤδη κρατούσης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ λατρευτικῆς πράξεως. Ὁ θεόπνευστος συγγραφεὺς βλέπει τὸ ὅλον δρᾶμα τῶν ἐσχάτων καιρῶν ὡς ἐκτυλισσόμενον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς πρωτοχριστιανικῆς λατρείας, ἣτις ἔχει οὕτως εἰπεῖν ἀντιστοιχίας καὶ προβολὰς εἰς τὸν ἐρχόμενον Αἰῶνα καὶ εὐρίσκει ἐν αὐτῷ τὴν τελείωσιν της. Οὕτω πᾶν ὅ,τι τελεσιουργεῖται ἐν τῇ πρωτοχριστιανικῇ λατρευτικῇ συνάξει ἐμφανίζεται οἰονεὶ ὡς ἡ ἐκ τῶν προτέρων βίωσις ἐκείνου, ἕπερ τελεσιουργεῖται ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ θυσιαστηρίου. Οὕτως ἐξηγεῖται διατὶ ἡ Ἀποκάλυψις ἐξεικονίζει πολλάκις καὶ ποικιλοτρόπως τὰ λειτουργικὰ ἔθιμα τῆς πρώτης Ἐκκλησίας» (Ο. Cullman, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 11. Περισσότερα σχετικῶς ἰδὲ ἐν Παν. Μπρατσιώτου, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, ἐν Ἀθήναις 1950, σ. 50 ἐξ.).

Ὁ κ. Ἀγουρίδης νομίζει, ὅτι θὰ ὑποδείξῃ ἄνοιγμα καινούριων δρόμων στὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ Λειτουργικὴ, ἐὰν πῆ, ὅτι «τὸ δεῖπνο τοῦ Κυρίου» πρέπει νὰ παρουσιάζεται τόσον ὡς «συλλογικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας, ὡς κοινωνία μὲ τὸ Θεὸ καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὡς ἐξοδος ἀπ' τὸν κόσμον τῆς δουλείας στὸν κόσμον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς γῆς τῆς Ἐπαγγελίας, ὡς πρόγευση τῆς ἐρχομένης βασιλείας τοῦ Θεοῦ» (σ. 511). Ἀλλὰ ποῦ εἶναι πάλι τὸ καινούριο ποῦ ἐξέρχεται τῶν πλαισίων τῆς ὑποτιμωμένης σημερινῆς ἑλληνικῆς Λειτουργικῆς; Ὁ ὑποφαινόμενος ἔχει τονίσει τὶς ἀλήθειες αὐτὲς σὲ πλεῖστα λειτουργικοῦ περιεχομένου δημοσιεύματά του. Ἐπὶ 27 χρόνια οἱ φοιτητὲς τῶν Θεολογικῶν μας Σχολῶν ἔχουν ἀκούσει τὰ ἐξῆς ἀπὸ τὸν γράφοντα: Ὁ Κύριος «ἔδρυσεν τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσάγεται τις διὰ τῆς ὁρατῆς τελεσιουργίας τοῦ βαπτίσματος. Τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας συνεννοῦνται εἰς ὁρατὰς λατρευτικὰς συνάξεις, διότι ὁ Κύριος ἐθεμελίωσε τὴν νέαν λατρείαν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Βεβαίως ὁ Κύριος προσηυχῆθη μόνος ἐπὶ τοῦ ὕρου ἐν τῇ μονῶσει, ἀλλὰ καὶ συμπροσηυχῆθη μετὰ τῶν Ἀποστόλων Του. Κατὰ τὸ τελευταῖον Δεῖπνον συνέψαλε μετ' αὐτῶν τὸ Hallel. Καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Δείπνου τούτου παρέδωκε τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ ἐδημιούργησε τὸ πνευματικὸν κέντρον, περὶ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ συγκεντρῶνται οἱ μαθηταὶ Του πρὸς κοινὴν προσευχὴν καὶ πρὸς τέλεσιν τῆς ἀναιμάκτου θυσίας καὶ τῆς λατρείας τῆς νέας καὶ αἰωνίου Διαθήκης» (Εὐαγγ. Θεοδωροῦ, Μαθήματα Λειτουργικῆς, Τεῦχος Α', ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 121).

Εἰδικώτερα γιὰ τὴ συνάρτησιν τῆς Θ. Εὐχαριστίας πρὸς τὴν ἐρχομένην βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὁ ὑπογραφόμενος ἀκριβῶς σὲ σχέδιο κηρύγματός του πρὸς τοὺς φοιτητὲς τῆς Θεολογίας, ποῦ ὑπάρχει μέσα στὶς διανεμόμενες σ' αὐτοὺς «Ἀσκήσεις Ἐκκλησιαστικῆς Ρητορικῆς ἢ Ὀμιλητικῆς» (Ἀθήνα, 1978), τονίζει τὰ ἐξῆς:

«Ἡ Ἐκκλησία εἶναι φορεὺς τοῦ νέου αἰῶνος τῆς δοξασμένης βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἡ βασιλεία αὐτὴ ἀπ' τὴ σκοπιὰ τοῦ κόσμου εἶναι κάτι τὸ μελλοντικόν, μὰ μέσα στὴ θεία πραγματικότητα εἶναι κάτι αἰώνιον καὶ ἐνεργόν. Μὲ

τὴν Ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ ἡ ἀνακαινιστικὴ δύναμις, ποῦ θὰ διαμορφώσῃ τοὺς καινοὺς οὐρανοὺς καὶ τὴν καινὴ γῆ, ἔχει κιόλας εἰσορμήσει μέσα στὸν κόσμον καὶ ἀπεργάζεται τὴν ἀνακαινισί του. Ὁ καινοποιὸς Κύριος εἶναι ὁ ἐρχόμενος, μὰ σύγχρονα καὶ ὁ παρῶν» (σ. 221).

Τὸ πόσον ἀνευ ἀντικειμένου εἶναι ἡ ὑπόδειξις τοῦ συναδέλφου γιὰ «τὴν ἀνάγκη νὰ ἀναβαπτίζεται συνεχῶς ἡ Λειτουργικὴ στὶς βιβλικὲς καταβολάδες της» (σ. 512) φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ μνημονευθὲν τεῦχος τῶν «Μαθημάτων Λειτουργικῆς» ἀφιερώνει δεκάδες σελίδων στὰ τρία εἰδικὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου κεφάλαια «Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ἡ καθ' ὅλου Ἰουδαϊκὴ φιλολογία ὡς πηγὴ τῆς Λειτουργικῆς», «Ἡ Καινὴ Διαθήκη ὡς πηγὴ τῆς Λειτουργικῆς» καὶ «Ἰουδαϊκαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τὴν χριστιανικὴν λατρείαν». Στὶς σελίδες αὐτές, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τονίζομε τὰ ἐξῆς: Ἡ χριστιανικὴ λατρεία «εἶναι μὲν ὡς ὅλον οὐσιωδῶς διάφορος τῆς Ἰουδαϊκῆς λατρείας, ἀλλ' ἔχει τὸ θεμέλιον καὶ τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, μετὰ τῆς ὁποίας ἡ Καινὴ Διαθήκη ἀποτελεῖ ὀργανικὴν ἐνότητα... Ὁ Ἰησοῦς ἦτο ὁ Χριστός, ὁ Μεσσίας, ὁ Εἷς, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπληρώθησαν πᾶσαι αἱ ἐπαγγελίαι καὶ προφητεῖαι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης... Ὁ Χριστιανισμὸς» εἶναι «ἡ πλήρωσις καὶ ἐσχάτη τελειώσις τῆς μιᾶς ἀληθοῦς Θρησκείας, τῆς μιᾶς ἱερᾶς Ἱστορίας τῆς μεταξύ Θεοῦ καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ συναφθείσης διαθήκης. Ὑπὸ τοιοῦτου πνεύματος διέπεται ἀκριβῶς ἡ ὅλη χριστιανικὴ λατρεία, ὁ ὅλος χριστιανικὸς *lex orandi*, ἐν τῷ ὁποίῳ αἰσθητοποιοῦνται ὁ βιβλικὸς καθ' ὅλου τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἡ ἐν τῇ Π.Δ. γενομένη ἀποκάλυψις περὶ Θεοῦ, δημιουργίας, ἀνθρώπου, ἁμαρτίας καὶ σωτηρίας». Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη φαίνεται κυρίως εἰς τὴν ἐν τῇ λατρείᾳ «ἐπιμονήν, μεθ' ἧς τονίζεται ἡ ἀντίθεσις μεταξύ τῆς ἀγιότητος καὶ τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Θεοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἀπεράντου φιλανθρωπίας, τῶν σπλάγγων ἐλέους Του ἀφ' ἑτέρου. Ὁ τρισάγιος Κύριος, ὁ ἐν ἀγίοις ἀναπαυόμενος, ὁ ὑπὸ τῶν Σεραφεῖμ καὶ τῶν Χερουβείμ καὶ πάσης ἄλλης ἐπουρανοῦ δύναμεως συνεχῶς προσκυνούμενος καὶ δοξαζόμενος εἶναι ταυτοχρόνως ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, ὁ Θεὸς τοῦ ἐλεεῖν καὶ σφύζειν, ὁ Θεὸς ρύστης καὶ λυτρωτῆς, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν Μωυσῆν, τὸν Δαυὶδ καὶ τοὺς Προφῆτας καὶ τελικῶς ἐλάλησεν ἐν τῷ Ἰῆσῴ· εἷς Θεός, ὁ ὁποῖος οὐ μόνον δὲν παρορᾷ τὸ ἁμαρτήσαν πλάσμα του, ἀλλὰ φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ συμερισθῇ πλήρως τὴν ζωὴν του, νὰ ἀναλάβῃ τὴν δυστυχίαν του, νὰ γευθῇ τὸν θάνατόν του, νὰ κατέλθῃ μέχρι τοῦ Ἄδου, προκειμένου νὰ τὸ σώσῃ, νὰ τὸ ζωοποιήσῃ, νὰ τὸ συναναστήσῃ μετ' Αὐτοῦ» (σελ. 313-314, ὅπου παρατίθεται καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Ἦδη πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια στὴν μνημονευθεῖσα ἀνακοίνωσί μας στὴν Ὁξφόρδῃ εἴχαμε τονίσει, ὅτι «ἡ σύνδεσις τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας εἶναι ἐκδηλὸς ἐν τῇ λειτουργικῇ ἀναγνώσει τῶν Γραφῶν... Διὰ τῶν ἀναγνωσμάτων οἱ λόγοι τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ Κυρίου κηρύσσονται ἐκ νέου ἐν τῷ παρόντι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ ἐν Χριστῷ συνηθροισμένα

μέλη αὐτῆς. Οὕτως οἱ λόγοι οὗτοι νοοῦνται ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ τὴν σκοπιὰν τοῦ παρόντος, μάλιστα οἱ ἴδιοι ἀποτελοῦν φορεῖς τῆς —πλήρους χάριτος— προσκλήσεως, ἣτις ἀπευθύνεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Ἐκκλησίας σήμερον πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀντηχεῖ ἐκ νέου εἰς τὴν παροῦσαν ἐν τῷ ναῶ ἐκκλησιαστικὴν κοινότητα, ἵνα ἀφυπνίσῃ καὶ διασαφήσῃ ἐν αὐτῇ τὴν συνείδησιν περὶ τῶν θεμελιῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων αὕτη εἶναι ἀκοδομημένη, περὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ἐν τῷ ὁποίῳ αὕτη ζῆ, περὶ τῆς πατρίδος, πρὸς τὴν ὁποίαν αὕτη κατευθύνεται, καὶ ἵνα προσκαλέσῃ ταύτην πρὸς χριστιανικὴν ἐκλογὴν καὶ ἀπόφασιν ἐν ταῖς συγκεκριμέναις καταστάσεσιν, ἐν ταῖς ὁποίαις εἰς ἕκαστος σήμερον εἶναι ἐντεταγμένος». Καὶ προσθέτομεν ὅτι, ὡς τονίζει ὁ Friedrich Heiler, «ἐν τῷ λόγῳ (τῶν εὐαγγελικῶν ἀναγνωσμάτων) μυστηριωδῶς περιέχεται τὸ ἴδιον συμβάν, ὅπερ ἐκ νέου παρουσιάζεται ἐνώπιον τῶν ὀμμάτων καὶ τῶν ὠτων τῶν πιστῶν». Τοιοῦτοτρόπως τὸ κατὰ τὰς ἑορτὰς ἀναγιγνωσκόμενον «Εὐαγγέλιον δὲν εἶναι μόνον ἐν βιβλίον περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τοῦ Λυτρωτοῦ, ἀλλ' εἶναι αὕτη αὕτη ἡ ζωὴ Αὐτοῦ μετὰ τῶν συμβάντων αὐτῆς» (Urkirche und Ostkirche, München 1937, σ. 335).

»Εἶτα τὸ σύστημα τῶν κατὰ τὴν λατρείαν ἀναγιγνωσκομένων περικοπῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης δὲν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπὸν, οὔτε διέπεται ὑπὸ ἀκράτου «Βιβλικισμού», ἀλλ' ἐντάσσεται εἰς τὰ λειτουργικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πλαίσια. Τοῦτο φαίνεται εἰς τὸ ὅτι ἐν τῷ συστήματι τούτῳ προτιμῶνται ὠρισμένα περικοπαὶ ἀντὶ ἄλλων καὶ εἰς τὸ ὅτι ὡς κύριον κριτήριον ἐκλογῆς καὶ ταξινομήσεως αὐτῶν ἐχρησίμωσεν ἡ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ κύκλου τῶν ἑορτῶν αὐτῆς. Τοῦτο ἀποδεικνύεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς τινὲς τῶν ἀναγιγνωσκομένων περικοπῶν ἐσχηματίσθησαν διὰ τῆς συνενώσεως τεμαχίων τινῶν καὶ διὰ τῆς παραλείψεως ἄλλων μετὰξὺ αὐτῶν εὑρισκομένων.

»Χαρακτηριστικὸν ἐξ ἄλλου τυγχάνει, ὅτι αἱ ἐν χρήσει περικοπαὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης κέκτηνται ἐκδηλον λειτουργικὸν χαρακτῆρα πρῶτον ἐκ τῶν λειτουργικῶν εὐχῶν ἢ φράσεων, διὰ τῶν ὁποίων αὗται παρουσιάζονται ἢ κατακλείονται, δεύτερον ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Ἐκκλησία συνεκέντρωσε τὰς περικοπὰς ταύτας εἰς ἴδια λειτουργικὰ βιβλία (Ἀπόστολος, Εὐαγγέλιον), τρίτον ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς ἀνάγνωσιν πολλῶν ἐκ τῶν περικοπῶν τούτων καθιερώθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ παλαιοτάτη τάξις τῶν ἀναγνωστῶν καὶ τέταρτον ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία διὰ τῶν αἰῶνων δὲν ἐφείσθη κόπων καὶ ἐξόδων πρὸς πολυτελεῆ ἐκδοσιν καὶ ἀνταξίαν πρὸς τὴν λατρείαν ἐμφάνισιν τῶν περιεχόντων καινοδιαθηκικὰς περικοπὰς χειρογράφων ἢ ἐντύπων λειτουργικῶν βιβλίων καὶ ἴδια τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ μέχρι σήμερον τοποθετεῖται καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀγίας Τραπέζης, ἐφ' ἧς τελεσιουργεῖται αὐτὸ τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἡ ἰδιαίτερα τιμὴ πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον φαίνεται καὶ

ἐκ τοῦ ὅτι τοῦτο ἀναγινώσκεται οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου, ἀλλ' ὑπὸ τινος ἐκ τῶν κληρικῶν τῶν ἀνωτέρων βαθμῶν, ὡς καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ δέχεται τὸν εὐλαβικὸν ἀσπασμὸν τῶν κληρικῶν καὶ τῶν λαϊκῶν.

»Ἡ σύνδεσις τῆς Καινῆς Διαθήκης μετὰ τῆς χριστιανικῆς λατρείας εἶναι ὡσαύτως ἐκδηλὸς καὶ εἰς τὸ ὅτι ἡ Καινὴ Διαθήκη δὲν ἀναγινώσκεται μόνον καὶ ἐρμηνεύεται διὰ τοῦ κηρύγματος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς λειτουργικῆς πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἀσκεῖ σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ὅλην λατρείαν.

»Τὸ περιεχόμενον τῶν λειτουργικῶν εὐχῶν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν βιβλίων αὐτῆς. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπάρχουν πολλὰ παραδείγματα, ἅτινα ἀποδεικνύουν τὴν μεγάλην ἐξάρτησιν τῶν λειτουργικῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων ἐκ τῶν κειμένων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Δέον νὰ μνημονευθῆ, ὅτι κατ' ἐξοχὴν ἐν ταῖς λειτουργικαῖς εὐχαῖς καὶ ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπαναλαμβάνονται συχνάκις λόγοι τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς κατοπτρίζονται ἡ διδασκαλία καὶ αἱ διηγήσεις τῶν βιβλίων αὐτῆς.

»Εἶναι φανερόν, ὅτι τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης οὐ μόνον εἶναι σπουδαῖα ἐξ ἐπόψεως ἱστοριοκοινολογικῆς, ἀλλ' ἐπὶ πλεόν συμβάλλονται κατὰ τρόπον ἐξαιρετόν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ βαθυτέρου νοήματος τῶν μυστηρίων καὶ τῶν λοιπῶν πτυχῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Ἡ Καινὴ Διαθήκη καὶ ἡ χριστιανικὴ λατρεία παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν θεώρησιν τοῦ κόσμου, τὴν αὐτὴν στάσιν ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας. Δι' αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ γνησίᾳ λειτουργικὴ ζωὴ ἄνευ βιώσεως τοῦ πνεύματος τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἐξ ἄλλου ἡ χριστιανικὴ λατρεία ἀποτελεῖ ἐν ἐξαιρετόν ὑπόμνημα εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, παρέχουσα εἰς αὐτὴν τὸ πλήρωμα τοῦ βαθυτέρου νοήματός της» (σ. 13-16).

«Ὅσον ἀφορᾷ γενικῶς στίς σχέσεις Λειτουργικῆς καὶ Βιβλικῆς Θεολογίας, ὁ γράφων ἐπὶ 27 ἔτη στὸ μάθημα τῆς Λειτουργικῆς διδάσκει, ὅτι «πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς λειτουργικῆς ζωῆς καὶ ἐξελίξεως τῶν ἀποστολικῶν χρόνων καὶ πρὸς κατανόησιν τοῦ ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ βιβλικοῦ πλοῦτου ἡ Λειτουργικὴ συνεργάζεται μετὰ τῆς Βιβλικῆς Θεολογίας καὶ τῆς Ἐρμηνείας τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης» (Μαθήματα Λειτουργικῆς, τεῦχος Α', σελ. 57).

Ὁ κ. Ἀγουρίδης, τονίζοντας ὀρθῶς, ὅτι «μιὰ λειτουργικὴ ἀναγέννησις εἶναι ἀρρηκτα δεμένη μετὰ τὴ σύζευξιν τῆς Λειτουργίας πρὸς τὴ Θεολογία τῶν Γραφῶν» (σ. 511), δὲν κάνει τίποτε ἄλλο ἢ τὸ νὰ συμφωνῇ πρὸς ὅ,τι ἐπανειλημμένως ἔχει τονίσει τίς τελευταῖες δύο δεκαετίες ὁ ὑπογραφόμενος, ὁ ὁποῖος ἤδη πρὶν ἀπὸ 20 χρόνια στὴν Ὁξφόρδην εἶχε διακηρύξει: «Ἡ ἀνθη-

σις τῆς λειτουργικῆς δημιουργίας συνδέεται πάντοτε μετὰ τῆς ἀνθήσεως τῆς μελέτης τῆς καθ' ὅλου Ἀγίας Γραφῆς. Ὅταν ἡ μελέτη αὕτη ἀτονῆ, τότε ἡ λειτουργικὴ ζωὴ καὶ αἱ λειτουργικαὶ σπουδαὶ ἐκτρέπονται εἰς ἐξεζητημένας ἀλληγορίας» (σ. 16).

Ὁ κ. Ἀ. λέγει ὅτι πρέπει «να καλλιεργηθεῖ καὶ σ' ἐμᾶς σὲ ἀξιόλογο βαθμὸς ἡ Λειτουργικὴ Θεολογία» (σ. 511). Τὸ αἴτημα τοῦτο προεβλήθη ἀπὸ τὸν ὑπογραφόμενον τόσο στὶς μακροχρόνιες πανεπιστημιακὲς του παραδόσεις («Μαθήματα Λειτουργικῆς», Τεύχος Α', σ. 54-59), ὅσο καὶ τὸ 1982 σὲ εἰδικὴ ὁμιλία του στὸ Θεολογικὸ Σεμινάριο τοῦ Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὸ Chambésy (Γενεύη). Ἡ ὁμιλία αὕτη, ποὺ ἔχει δημοσιευθῆ στὴ «Θεολογία» σὲ γερμανικὴ γλῶσσα ὑπὸ τὸν τίτλο «Theologie und Liturgie» (ἔτος 1984, τεύχος Α'), ὄχι μόνον ὁμιλεῖ γενικῶς γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀναπτύξεως τῆς «λειτουργικῆς θεολογίας» («liturgische Theologie») ἢ τῆς «θεολογικῆς λειτουργικῆς ἐπιστήμης» («theologische Liturgiewissenschaft»), ἀλλὰ καὶ ἐπαναλαμβάνει εἰδικῶς ἐκ νέου «τὴ σύνδεσι τῆς λατρείας μετὰ τὴ βιβλικὴ θεολογία» («die Verbindung der Liturgie mit der biblischen Theologie»).

Ἄλλὰ ὁ γράφων δὲν περιορίσθηκε στὸ νὰ προβάλῃ θεωρητικῶς τὸ δεοντολογικὸ αἴτημα γιὰ τὴ σύνδεσι βιβλικῆς καὶ λειτουργικῆς θεολογίας, ἀλλὰ καί, πραγματοποιώντας τὸ αἴτημα αὐτό, σὲ πολλὰ του λειτουργικὰ δημοσιεύματα ἀξιοποίησε γνωστὰ δεδομένα τῆς βιβλικῆς θεολογίας καὶ ἀνέδειξε τὸ βιβλικὸ θεολογικὸ ὑπόστρωμα πολλῶν πτυχῶν τῆς ὀρθοδόξου λατρείας. Προχειρῶς παραπέμπομε ὄχι μόνον στὰ ὅσα ἔχομε γράψει γιὰ τὸ βιβλικὸ θεμέλιο τοῦ ἑορτολογικοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ ὕμνολογικοῦ πλούτου τοῦ Τριωδίου, ἀλλὰ δειγματοληπτικῶς καὶ στὶς ἐξῆς μελέτες μας, ποὺ ἔχουν δημοσιευθῆ αὐτοτελῶς (κατὰ χρονολογικὴ σειρά): Ἡ «χειροτονία» ἢ «χειροθεσία» τῶν διακονισσῶν (1954) — Ἡ λειτουργικὴ μόρφωσις καὶ ἀγωγή (1958) — Τὸ ὀρθόδοξον λειτουργικόν ἢ μυσταγωγικόν κήρυγμα (1960) — Τὸ ἔργον τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐξ ἐπόψεως λειτουργικῆς (Θεσσαλονίκη, 1966) — Ἡ ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς (1967) — Die byzantinische Eucharistiefeier (Regensburg, 1970) — Τὸ κήρυγμα Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (1971) — Bussvollzug und Beichtpraxis in der byzantinischen Kirche (Regensburg, 1972) — Die Einheit der Initiationsmysterien in der orthodoxen Kirche (Zürich-Freiburg, 1972) — Μαθήματα Ἐκκλησιαστικῆς Πητορικῆς ἢ Ὁμιλητικῆς (1976) — Le principali caratteristiche del culto ortodosso (Milano, 1976) — Ἡ ἑορτὴ τῆς Ἀναστάσεως στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία (1977) — La danse sacrée dans le culte chrétien et plus spécialement dans la famille liturgique byzantine (Roma, 1978) — Τὰ λειτουργικὰ στοιχεῖα τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως τοῦ Ἰππολύτου (1978) — La phénoménologie des relations entre l'Église et la Liturgie (Roma,

1980) — Le Christ dans le cycle des fêtes de l'Église Orthodoxe (Roma, 1981) — Ἐκκλησία καὶ Χρόνος (Ἀθήναι, 1982) — Le sens, l'esprit et la méthode du Triode (Roma, 1982) — Les dimensions horizontale et verticale de la spiritualité liturgique orthodoxe (Roma, 1983) — La phénoménologie de la théologie trinitaire des textes liturgiques orthodoxes (Roma, 1984) — Temps et éternité dans la liturgie orthodoxe (Roma, 1985).

Σ' αὐτὰ θὰ ἠμποροῦσαν νὰ προστεθοῦν καὶ δεκάδες λειτουργικῶν ἄρθρων, ποὺ δημοσιεύθηκαν σὲ ἐγκυκλοπαίδειες καὶ σὲ περιοδικὰ, ἰδίως στὸν «Ἐφημέριο», ποὺ προβάλλουν τὸν βιβλικὸ θεολογικὸ πλοῦτο τῆς ὀρθοδόξου λατρείας.

Ὁ συνάδελφος, λησμονῶν ὅλα αὐτά, γράφει κατὰ τρόπον, ὥστε οἱ μὴ ἐπαίοντες ἀναγνώστες νὰ πειθοῦν γιὰ τὴν δῆθεν ἀνυπαρξία στὸν τόπο μας Λειτουργικῆς Θεολογίας, ἡ ὁποία ἔρχεται τάχα στὸ προσκήνιο τῆς ἐλληνικῆς θεολογικῆς πραγματικότητος μόλις τώρα μὲ τὴ συμβολὴ τῶν προοδευτικῶν τάσεων τοῦ σκεπτομένου «ἐλεύθερα καὶ ρωμαλέα» σημερινοῦ ἐλληνικοῦ θεολογικοῦ μεσσιανισμοῦ. Ὡς ἀπόδειξι ἀπουσίας τῆς Λειτουργικῆς Θεολογίας ὁ κ. συνάδελφος, μὲ χρῆσι τοῦ λογικοῦ σφάλματος τῆς «μεταβάσεως εἰς ἕτερον γένος», μεταπηδᾷ ἀπ' τὴν ἐπιστημονικὴ θεολογικὴ σφαῖρα στὴν περιοχὴ τῆς πρακτικῆς λατρευτικῆς ζωῆς καὶ μὲ ἄστοχη γενίκευσι προβάλλει ἐνδεχόμενες καταχρήσεις τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας ἢ ἀφελείας ὡς κανονικὴ χρῆσι, γιὰ νὰ βγῆ ἀρνητικὸ συμπέρασμα καὶ γι' αὐτὴν τὴν ἐπιστημονικὴν περιοχὴ τῆς Λειτουργικῆς. Ἡ Λειτουργία, —λέγει—, «εἶναι γιὰ τὸ λαὸ μας μιὰ ἀτομικὴ εὐσεβῆς πράξι. Ἄν διαθέσουμε τὸ ἀπαιτούμενο χρηματικὸ ποσό, μποροῦμε νὰ κάνουμε Λειτουργία κάπου χωρὶς νὰ εἶναι κἂν ἀπαραίτητη ἢ δική μας παρουσία ἢ κάποιου ἄλλου» (σ. 511). Ἄλλ' εἶναι αὐτὰ «Λειτουργική»; Ἄλλὰ κι' ἂν υἱοθετούσαμε τὴν κατολίσθησι ἀπ' τὴν ἐπιστημονικὴ θεωρία στὴν πράξι τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας, πάλι δὲν θὰ συμφωνούσαμε μὲ τὸν κ. συνάδελφο, ὁ ὁποῖος λησμονεῖ ὅτι μὲ τὴν ἐπίδρασι καὶ τῆς Λειτουργικῆς τίς τελευταῖες δεκαετίες — ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς νεότητος καὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἀειμνήστου Παν. Τρεμπέλα— ἔχουν ἀναπτυχθῆ στὸν τόπο μας ζωηρὴ λειτουργικὴ κίνησις καὶ ἐνσυνείδητη συμμετοχὴ στὴ μυστηριακὴ ζωὴ μὲ παράλληλη συνανάπτυξι ζωηρᾶς βιβλικῆς κινήσεως, ποὺ προώθησε τὸν ἐμβαπτισμόν στὰ βιβλικὰ νάματα τόσο μὲ τὴν ἀνάπτυξι σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἀναριθμῶν κύκλων μελέτης τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅσο καὶ μὲ τὴν καλλιέργεια λαϊκοῦ γραπτοῦ καὶ προφορικοῦ κηρύγματος ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἄς ἐπιτραπῆ ἐπὶ πλέον ἡ ὑπόμνησις, ὅτι ὁ γράφων τόσον μὲ τίς ἐπιστημονικὰς του μελέτες, ὅσον καὶ μὲ τὴν διδασκαλίαν του στὶς Θεολογικὰς μας Σχολὰς καὶ σὲ Ἀνώτερα Ἐκκλησιαστικὰ Φροντιστήρια ἢ μὲ τὴν προσωπικὴν του ἀμεση συμβολὴ ἢ ἔμμεση ἐπίδρασι στὴν ἀναθεώρησι τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων πρῶτον τῶν Κατηχητι-

κῶν Σχολείων τῆς «Ἀποστολικῆς Διακονίας» καὶ δεύτερον τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ἔχει συντελέσει στὴν ἀνάπτυξι καὶ ἐξάπλωσι τοῦ ἰδεώδους τοῦ ὀρθοδόξου λειτουργικοῦ ἢ μυσταγωγικοῦ κηρύγματος καὶ τῆς λειτουργικῆς μορφώσεως καὶ ἀγωγῆς, τὸ ὁποῖο ἰδεῶδες ἀποβλέπει, ὅπως κατ' ἐπανάληψι ἔχομε τονίσει, στὸ νὰ μορφῶνῃ «τόσον διὰ τὴν λειτουργίαν, τ.ἔ. διὰ τὴν ἐνεργὸν καὶ ἐνσυνείδητον συμμετοχὴν εἰς τὴν καθ' ὅλου λειτουργικὴν ζωὴν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὅσον καὶ ἐκ τῆς λειτουργίας, τ.ἔ. διὰ τῆς χρήσεως καὶ ἀξιοποιήσεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ θησαυρῶν τῆς λατρείας». Τὸ ἰδεῶδες τοῦτο ἀποβλέπει «εἰς τὴν παρὰ τοῖς ἀκροαταῖς ἀφύπνισιν τῆς συνειδήσεως, ὅτι οὗτοι δὲν ζοῦν πνευματικῶς μεμονωμένοι καὶ κενωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ἀποτελοῦν μέλη τῆς Ἐκκλησίας». Ἡ λατρεία, ὅπως προσθέτομε ὑπενθυμίζοντας τὸ βιβλικὸ θεολογικὸ ὑπόστρωμά της, παρουσιάζει «τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Σωτῆρος ὡς μίαν πραγματικὴν ζωὴν καὶ πλήρη μυστηριώδους παρουσίας, πρὸς χάριν ἡμῶν ἀνανεουμένην καὶ συνεχιζομένην ἐν τῇ Θεῷ Λειτουργίᾳ, ἐν τοῖς Μυστηρίοις, ἐν ταῖς ἑορταῖς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους καὶ ἐν ταῖς ποικίλαις ἱεραῖς ἀκολουθίαις». Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅτι «διὰ τῆς ἀληθοῦς ἐν πνεύματι λατρείας συσταυρούμεθα τῷ Χριστῷ, ἐνταφιαζόμεθα μετ' αὐτοῦ, συνανιστάμεθα καὶ συγκαθήμεθα ἐν τοῖς ἐπουρανοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ἐφεσ. β', 6) (Μαθήματα Ἐκκλησιολογίας..., σ. 94-95). Λοιπὸν, ὅποια-δήποτε ἐξ ἀγνοίας ἢ ἀφελείας κατάχρησις τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύῃ ὡς ὄπλο ἐναντίον τῆς σημερινῆς ἐλληνικῆς Λειτουργικῆς.

Ἄλλ' ὁ κ. συνάδελφος ἔχει καὶ μερικὲς διατυπώσεις, πού σχετίζονται ἀρνητικῶς πρὸς ὠρισμένα συγκεκριμένα δημοσιεύματα τοῦ ὑποψηφίου. Ἐτσι στὴ σελ. 511 ἐξακοντίζει τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι στὴν ἐλληνικὴ θεολογικὴ πραγματικότητα «δημιουργήθηκαν διαφορὲς κατὰ καιροὺς ἐρμηνεῖες περὶ τῶν τελουμένων, οἱ ὁποῖες, μερικὲς φορές, δὲν ἀνέδειξαν, ἀλλὰ συγμάλυσαν τὸ βιβλικὸ στοιχεῖο καὶ τὸ ἀγνόησαν πρὸς ὄφελος ἄλλων πνευματικῶν ἢ ψυχολογικῶν ἢ καλλιτεχνικῶν ἐπιδιώξεων». Ἐφόσον δὲν γίνεται παραπομπὴ σὲ ἄλλο συγκεκριμένο δημοσίευμα, δημιουργεῖται ἡ ὑποψία ἢ μᾶλλον ἡ βεβαιότης, ὅτι ὁ κ. Ἀγουρίδης, λησμονώντας καὶ ἰδικὰ του σχετικὰ δημοσιεύματα, ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους μονομερῆ «βιβλικισμόν» καὶ δίνει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐνοχλεῖται ἀπὸ ἀρκετὰ —ἀναμφιβόλως γνωστὰ σ' αὐτὸν— λειτουργικὰ δημοσιεύματα τοῦ γράφοντος, στὰ ὁποῖα ἐξαίρεται τόσον ἡ θετικὴ συνάρτησις τῶν λειτουργικῶν κειμένων πρὸς τὶς ὑλικές, τὶς βιολογικές, τὶς γνωστικές, τὶς αἰσθητικές καὶ καλλιτεχνικές, τὶς κοινωνικές, τὶς πολιτειακὲς καὶ τὶς ἠθικὰς ἀξίες, ὅσον καὶ ἡ συμβολὴ τῆς ὀρθοδόξου λατρείας στὴν ἁρμονικὴ συνανάπτυξιν ὅλων τῶν ἀξιολογικῶν προδιαθέσεων τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως, στὴν δημιουργίαν ὁλοκληρωμένων προσωπικοτήτων καὶ ψυχολογικῶν τύπων καὶ στὴν πραγμάτωσιν

τοῦ γνησίου ἀνθρωπιστικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ιδεώδους. Ὅλα αὐτὰ ὅμως προβάλλονται ἀπὸ τὸν γράφοντα, ἀφοῦ προηγουμένως ἢ παραλλήλως ἔχει ὑπερτονισθῆ τὸ βιβλικὸ θεολογικὸ, ἀνθρωπολογικὸ, χριστολογικὸ, σωτηριολογικὸ, τριαδολογικὸ, πνευματολογικὸ, ἐκκλησιολογικὸ, ἀναγωγικὸ καὶ μυσταγωγικὸ περιεχόμενον τῆς ὀρθοδόξου λατρείας.

Στὰ λειτουργικὰ αὐτὰ δημοσιεύματα οἱ ἀνθρωπιστικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἀξίες ἢ ἡ ψυχολογία τῆς λατρείας δὲν προβάλλονται πρωτογενῶς, ἀλλὰ δευτερογενῶς ὡς ἀναγκαῖο συνοδεῦον ἐπιφαινόμενο, ἀφοῦ ὅλες οἱ ἀξίες καὶ ὅλα τὰ ἀγαθὰ ἔχουν τὸ ὄντικόν τους θεμέλιο στὸν Θεόν, ἀπ' τὸν ὁποῖο προέρχεται «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον». Λοιπὸν, τὸ νὰ ἐξαίρωνται δευτερογενῶς οἱ ἀξιολογικὲς, ἀνθρωπιστικὲς καὶ πολιτιστικὲς διαστάσεις τῆς ὀρθοδόξου λατρείας δὲν εἶναι «συγκάλυψις τοῦ βιβλικοῦ στοιχείου», ἀλλ' ἀντιθέτως ἐξαρσις καὶ προβολὴ αὐτοῦ. Ἄλλοίμονο ἐὰν τὸ βιβλικὸ θεολογικὸ στοιχεῖο ὀδηγοῦσε σὲ νοσηρὸ θρησκευτικὸ μυστικισμό, πὺ ἀποξενώνει ἀπ' τὰ πολιτισμικὰ ἀγαθὰ. Ὅχι μόνον ἡ ἀδίκως ὑποτιμωμένη σημερινὴ ἑλληνικὴ Λειτουργικὴ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ Κ.Δ. διδάσκει τὴν ἐν Χριστῷ «ἀνακεφαλαίωσιν» τῶν «ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς» καὶ τῶν «ἐπὶ τῆς γῆς» (Ἐφ. α', 10) καὶ παρουσιάζει τὸν Θεάνθρωπο νὰ εὐλογῆ, ἐξαγιαζῆ καὶ ἐναρμονίζῃ σὲ ἱεραρχημένη ὀλότητα ὅλες ἀνεξαίρετως τὶς ἀξίες, ὅπως ἔχομε τονίσει καὶ σὲ ἀναρίθμητα κατηχητικοῦ περιεχομένου δημοσιεύματά μας. Στὰ λειτουργικὰ μας δημοσιεύματα δὲν πρόκειται περὶ «ψυχολογικῶν ἢ καλλιτεχνικῶν ἐπιδιώξεων», ἀλλὰ περὶ λατρευτικῶν ἐπιδιώξεων, πὺ συναρτῶνται πρὸς τὶς βαθύτερες ψυχολογικὲς ἀνάγκες τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως, ἀκόμη καὶ τὶς αἰσθητικὲς ἢ καλλιτεχνικὲς, ἀφοῦ ἡ λατρεία ὀδηγεῖ στὸ «πανυπερτέλειον κάλλος τοῦ Θεοῦ» (Μ. Βασίλειος) καὶ σὲ βίωσι τοῦ μυστικοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ, πὺ εἶναι, κατὰ τὴν ἔκφρασι τοῦ ὀρθοδόξου ὕμνου, «ὡραιότατος τῷ κάλλει ὑπὲρ πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων». Αὐτὸς ὁ προτεστάντης καθηγητῆς Ernst Benz ἔγραφεν, ὅτι «στὸ μεγαλεῖο τῆς Ὀρθοδοξίας ἀνήκει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι μόνη αὐτὴ διεφύλαξε τὴν ἰδέα τῆς ὡραιότητος τοῦ Θεοῦ καὶ οὐδόλως παύει νὰ τὴν ἐξυμνῆ στίς προσευχὰς καὶ στοὺς ὕμνους της» (Geist und Leben der Ostkirche, Hamburg 1957, σ. 172). Πῶς ὁ ὀρθόδοξος λειτουργιολόγος θὰ παραβλέψῃ τὴν ἀλήθεια αὐτῆ; Πῶς θὰ παροπλίσῃ τὸ βιβλικὸ ὑπόστρωμα καὶ δυναμικὸ τῆς λατρείας καὶ θὰ λησμονήσῃ ὅτι ἡ Βίβλος περιέχει θαυμάσια Αἰσθητικὴ καὶ εἶναι ἡ πηγὴ σπουδαιοτάτων καλλιτεχνικῶν ἐμπνεύσεων; Πῶς ὁ λειτουργιολόγος θὰ ἀρνηθῇ τὸ γεγονός, ὅτι πρὸς διαμόρφωσι τῶν ὀρθοδόξων λατρευτικῶν μορφῶν συνεργάζονται ὅλες οἱ ἀναγωγικοῦ καὶ μυσταγωγικοῦ περιεχομένου ἐκκλησιαστικὲς τέχνες (ἀρχιτεκτονικὴ, ζωγραφικὴ, ποίησις, μουσικὴ, γλυπτικὴ κ.λπ.); Ἐπανειλημμένως ἔχομε γράψῃ, ὅτι τὰ δευτερογενῆ αἰσθητικὰ αὐτὰ ἀνοίγματα τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ δὲν εἶναι αὐτοσκοπὸς οὔτε σημαίνουν ἄκρατον «Αἰσθητικισμό», ἀλλὰ προβάλλουν αὐτὸ τὸ γνήσιο βιβλικὸ θεολογικὸ περι-

εχόμενο τῆς λατρείας καὶ μάλιστα συμφώνως πρὸς τὸ ὀρθὸ αἴτημα τοῦ κ. Ἀγουρίδη γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ συσχετισμοῦ τῆς θεολογικῆς σκέψεως «πρὸς νεώτερα φιλοσοφικά, κοινωνιολογικά καὶ ψυχολογικά ρεύματα καὶ νεώτερες ἰδεολογίες» (σ. 512) καὶ πρὸς «τοὺς κλυδωνισμοὺς τῆς διανόησης καὶ τῆς νεολαίας» καὶ «πρὸς ὅ,τι δονεῖ τὴν κοινωνία κάθε φορά» (σ. 504). Λοιπὸν, ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος πρέπει νὰ χαίρεται, ὅταν σὲ μιὰ ἐποχὴ Ψευτοκουλτούρας καὶ «πολιτιστικῆς» πλημμυρίδος ἡ Θεολογία τῆς λατρείας προβάλλει καὶ τὴ συμβολὴ τῆς λατρευτικῆς ζωῆς στὴν πραγμάτωσι τῶν αἰσθητικῶν καὶ λοιπῶν ἀνθρωπιστικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀξιῶν καὶ συμπληρώνεται καὶ μὲ στοιχεῖα Ψυχολογίας τῆς λατρείας ἢ Φιλοσοφίας τῆς λατρείας ἢ καὶ εἰδικότερα Αἰσθητικῆς τῆς λατρείας.

Ἄλλ' ὁ κ. Ἀγουρίδης δὲν περιορίζεται στὸ νὰ κάμῃ σαφεστάτους ὑπαινιγμοὺς γιὰ τὴ δῆθεν παρέκκλισι λειτουργιολόγων συναδέλφων του ἢ ἴσως ἐνὸς μόνον ἐξ αὐτῶν σὲ «ἄλλες πνευματικὲς ἢ ψυχολογικὲς ἢ καλλιτεχνικὲς ἐπιδιώξεις» (σ. 511). Ἐπὶ πλέον παρουσιάζει καὶ ἄλλη ἀνώδυμη, ἀλλὰ ὑποτιμητικὴ ἀναφορὰ σὲ δημοσίευμα τοῦ γράφοντος. Τοῦτο εἶναι σαφὲς στὶς ἐξῆς διατυπώσεις τοῦ κ. Α.: «Εἶναι γνωστὸ ποιά θέση κατέχουν στὸ κήρυγμα τοῦ ἔρχομοῦ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ μέσα στὰ Εὐαγγέλια οἱ ἐξορκισμοὶ τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Στὶς ἀρχαῖες Κατηχήσεις συμβαίνει τὸ ἴδιο. Σαράντα ἡμέρες οἱ κατηχούμενοι ἐξορκίζονταν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο, γιὰ νὰ ἀποκτήσουν συνείδηση πὼς μὲ τὸ βάπτισμα μεταβαίνουν ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς κυριαρχίας τοῦ πονηροῦ στὸν κόσμο τῆς βασιλείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Κι' ὅμως σήμερα, τὸ τόσο ἔντονα βιβλικὸ αὐτὸ στοιχεῖο τείνει νὰ ἐκλείψει. Μάλιστα ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι οἱ ἐξορκισμοὶ εἶναι κατὰ λοιπο τῆς ἐπιδράσεως τῆς εἰδωλολατρείας ἐπὶ τῶν Μυστηρίων, ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὴν κατ' ἐξοχὴν βιβλικὴ διδασκαλία περὶ δύο αἰῶνων, τοῦ παρόντος πονηροῦ καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τοῦ ἁγίου Πνεύματος» (σ. 511-512).

Λυπούμεθα, διότι θὰ παρατηρήσωμε, ὅτι στὶς ἀνωτέρω διατυπώσεις ὁ κ. Ἀγουρίδης προσπαθεῖ κατὰ ἐξεζητημένον τρόπο καὶ μὲ σκιαμαχία νὰ ὑποτιμῆσῃ τὴ μελέτη μας, ποὺ δημοσιεύθηκε στὴ «Θεολογία» τὸ 1982 ὑπὸ τὸν τίτλο «Τὸ ζήτημα τῶν ἐθνικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας», ὅπου ἀναφέρομε ὀλίγες περιφερειακὲς μορφολογικὲς ἢ εἰδολογικὲς ἐπιδράσεις τοῦ Ἐθνισμοῦ γιὰ τὴ διαμόρφωσι μερικῶν ἐξωτερικῶν πτυχῶν τῆς λατρείας, οἱ ὁποῖες ἐπιδράσεις «ἤρξαντο νὰ γίνωνται αἰσθηταί πως ὅταν ἐξέλιπεν ὁ ἐξ αὐτοῦ (τοῦ Ἐθνισμοῦ) κίνδυνος καὶ ὅταν πλέον ἡ χριστιανικὴ λατρεία ἠδύνατο νὰ ἀναπτύσσεται ἐλευθέρως» (σ. 836). Στὴ μελέτη αὐτὴ ὁμιλοῦμε εἰσαγωγικῶς καὶ γιὰ τὴ διαμόρφωσι τῶν ἐξορκισμῶν στοὺς «τρεῖς πρώτους αἰῶνας» (σ. 834) κατὰ τὴν τελετὴ τοῦ βαπτίσματος ὅχι ὡς «κατὰ λοιπο τῆς ἐπιδράσεως τῆς εἰδωλολατρείας ἐπὶ τῶν μυστηρίων», ὡς

ισχυρίζεται ὁ κ. Ἀγουρίδης, ἀλλ' ἀντιθέτως ὡς ἀπόκρουσι τῆς εἰδωλολατρείας. Τὸ θέμα μου στὴ μελέτη αὐτὴ δὲν εἶναι γενικῶς οἱ ἐξορκισμοὶ κατὰ τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἀνεξαρτήτως τῆς τελετῆς τοῦ βαπτίσματος, ποὺ μαρτυροῦνται λ.χ. στὰ χωρία Ματθ. ζ', 22 καὶ Μάρκ. θ', 38, ἀλλὰ ἡ ιστορικο-φιλολογικὴ ἐπισήμανσις τῆς ἐμφανίσεως τῶν (προ)βαπτισματικῶν ἐξορκισμῶν καὶ ἡ ἀναζήτησις τῆς πιθανῆς ἐξωτερικῆς ἀφορμῆς διαμορφώσεως τῆς συγκεκριμένης διατυπώσεως «τῶν ἐξορκισμῶν καὶ τῆς ἀποτάξεως κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ βαπτίσματος» (σελ. 834).

Κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους, πολλές φορές μνημονεύεται τὸ βάπτισμα στὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης (Ματθ. γ', 13-17. Μάρκ. α', 9-11. Λουκ. γ', 21-22. Ἰωάν. α', 32-33. Ματθ. κη', 19. Πράξ. β', 38· η', 36-38· ι', 47-48· ιστ', 31-33. Γαλ. γ', 27. Ρωμ. στ', 3-4. Α' Πέτρ. γ', 21 κ.λπ.). Μολονότι οἱ μαρτυρίες αὐτὲς ἐγράφησαν μερικὲς δεκαετίες μετὰ τὴν ἔναρξι τοῦ χριστιανικοῦ βαπτίσματος, δὲν ὑπάρχει ἔχνος διατυπώσεως καὶ τελετουργικῆς χρήσεως ἐξορκισμῶν κατὰ τὴν τελετὴ τοῦ βαπτίσματος στοὺς ἀποστολικούς χρόνους. Τὸ ἔλασσον τῆς —μὲ τὴν χριστιανικὴ πίστι— αὐτονοήτου ἀποκηρύξεως τῶν πονηρῶν πνευμάτων τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ τοῦ βασιλείου τοῦ Σατανᾶ ὑπερκαλυπτόταν μὲ τὸ μεῖζον τῆς διακηρύξεως, ὅτι τὸ βάπτισμα γίνεται «εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (Ματθ. κη', 19) ἢ κατόπιν μετανοίας «ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν» (Πράξ. β', 39) ἢ «εἰς Χριστὸν» (Γαλ. γ', 27) ἢ «ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου» (Πράξ. ι', 47-48) ἢ μὲ διακήρυξι «ἐξ ὅλης καρδίας» τῆς «πίστεως εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν» ὡς «τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ» (Πράξ. η', 36-38· ιστ', 31-33) ἢ μὲ τὴ διακήρυξι, ὅτι «ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν» καὶ «συνετάφημεν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον, ἵνα ὡσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν» (Ρωμ. στ', 34) κ.λπ. Πουθενὰ λοιπὸν στὴν Κ.Δ. δὲν ἀναφέρονται βαπτισματικοὶ ἐξορκισμοί. Περὶ τούτου θὰ πειθόταν ὁ κ. Ἀγουρίδης ἐὰν ἔρριπτε μιὰ ματιὰ στὸ —μὲ τὴν ἀξιέπαινη ἐποπτεία του μεταφρασθὲν ἀπ' τὰ Γαλλικὰ— ὀγκῶδες «Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας», ὅπου οὔτε ὑπάρχει λήμμα «ἐξορκισμοί», οὔτε στὰ λήμματα «βάπτισμα», «δαίμονες», «Βασιλεία» (Θεοῦ), «κόσμος» κ.τ.τ. ἀναφέρεται κάτι γιὰ (προ)βαπτισματικούς ἐξορκισμούς. Οἱ ἰσχυρισμοὶ λοιπὸν τοῦ κ. Ἀγουρίδη προδίδουν χρῆσι ἰδίως τοῦ λογικοῦ σφάλματος τῆς «τῶν ὄρων τετράδος», ὅπου ὁ μέσος ὄρος στὸν συλλογισμό τοῦ χρησιμοποιεῖται ὄχι μὲ τὴν ἰδίαν, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴ σημασία. Ἐμεῖς μὲ συγκεκριμένα παραδείγματα τονίζουμε ὅτι ἡ ἔντονη ἀντίθεσις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἐθνικὴ, εἰδωλολατρικὴ λατρεία ἔδωκε τὴν ὄθησι γιὰ τὴν φραστικὴ διατύπωσι τῶν ἐξορκισμῶν καὶ τῆς ἀποτάξεως

κατὰ τὴν τελετὴ τοῦ βαπτίσματος, χωρίς νὰ παραθεωροῦμε τὸ καθ' ἑλὴν ἢ κατὰ περιεχόμενον καινοδιαθηκικὸ ὑπόβαθρό τους καὶ τὴ βιβλικὴ διδασκαλία περὶ πονηρῶν πνευμάτων ἢ δαιμονίων, ὅπως ἀδίκως ἰσχυρίζεται ὁ κ. Ἀγουρίδης. Δὲν πρόσεξε ἄρα γε ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος, ὅτι, ἐὰν δὲν παραπέμπωμε σὲ ἄσχετα πρὸς τὴ διατύπωσι τῶν προβαπτισματικῶν ἢ βαπτισματικῶν ἐξορκισμῶν καὶ ἀποτάξεων χωρὶα τῶν Εὐαγγελίων, ὅμως παραπέμπωμε σὲ πολὺ εὐγλωττα χωρὶα τοῦ Ἀπ. Παύλου, ποὺ ἔχουν ἄμεση ἱστορικο-φιλολογικὴ σχέσι πρὸς τοὺς ἐξορκισμοὺς αὐτούς; Ἄς ἐπιτραπῆ νὰ παραθέσωμε ὀλόκληρη τὴν ἀνωνύμως κατακρινομένη ἀπὸ τὸν κ. Ἀγουρίδη περικοπὴ μας, γιὰ νὰ σχηματίσῃ ὁ ἀπροκατάληπτος ἀναγνώστης προσωπικὴ γνώμη, συγκρίνοντας ἔσα γράψαμε πρὸς ἔσα ἰσχυρίζεται ὁ συνάδελφος. Ἐχομε λοιπὸν γράψει τὰ ἐξῆς:

«Ἐν πρώτοις, ἡ χριστιανικὴ λατρεία κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἔλαβε σ τ ἄ σ ι ν ἔ ν τ ὄ ν ο υ ἀ ν τ ι θ ἔ σ ε ω ς πρὸς τὴν ἔθνηκὴν λατρείαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ περισσότερον ἢ ἐν τῇ ἰουδαϊκῇ ἐδέσποζον τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ὑλικά στοιχεῖα. Ἐν τῷ Ἐθνισμῷ αἱ θυσίαι ἔπρεπε νὰ τελῶνται κατὰ τὸ προκαθωρισμένον τυπικόν. Ὅσον αὐταὶ ἦσαν περισσότεραι καὶ πολυτελέστεραι, τόσον μεγαλυτέρα ἀξία ἀπεδίδετο εἰς αὐτάς. Ἀντιθέτως, ὁ Χριστιανισμὸς ἐτόνιζε τὴν ἐσωτερικὴν, πνευματικὴν, λογικὴν θυσίαν.

»Οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ ἠσθάνοντο ἀπέχθειαν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν. Ὁ Ἀπ. Παῦλος ἐτόνιζε χαρακτηριστικῶς:

«Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις· τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνη καὶ ἀνομία; Τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; Τίς δὲ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελιάλ; Ἡ τίς μερὶς πιστῶ μετὰ ἀπίστου; Τίς δὲ συγκατάθεσις ναῶ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων;» (Β' Κορ. στ', 14-16· πρβλ. καὶ Α' Κορ. ι', 20-21: «Ἄ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίους θύει καὶ οὐ Θεῶ· οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. Οὐ δύνασθε ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων· οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων»).

»Οἱ Χριστιανοὶ ὑπὸ ἕκαστον εἶδωλον ἐβλεπον ἐν δαιμόνιον. Ἡ ἀντίθεσις ἀκριβῶς αὕτη πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ὠδήγησεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐξορκισμῶν καὶ τῆς ἀποτάξεως κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ βαπτίσματος, τῆς ἀποκηρύξεως τῶν πομπῶν καὶ τῶν ἔργων τοῦ διαβόλου. Ἡδη περὶ τὸ 200 μ.Χ. ἡ «Ἀποστολικὴ Παράδοσις» τοῦ Ἰππολύτου, —παρουσιάζουσα τὴν λειτουργικὴν πρᾶξιν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἣτις πρᾶξις κατὰ μέγα μέρος ἦτο κοινὴ πρὸς τὴν τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας—, μνημονεῦει τὴν πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἀποτάξιν, ἐκάστου τῶν φωτιζομένων παραινουμένου νὰ εἴπῃ: «Ἀποτάσσομαι σοι, σατανᾶ, καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ σου καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου» («Renuntio tibi, Satana, et omni servitio tuo et omnibus operibus tuis»). Μετὰ τὴν ἀποτάξιν ὁ πρεσβύτερος κατὰ τὴν διὰ τοῦ ἐλαίου τοῦ ἐξορκισμοῦ χρῆσιν ἔλεγε:

«Πᾶν πνεῦμα (ἀκάθαρτον) ἀποχωρεῖτω ἀπὸ σοῦ» («Omnis spiritus abscedat a te»). Σχετικαί εἶναι καὶ αἱ δεήσεις, ἵνα οἱ κατηχούμενοι λυτρωθοῦν τῆς «παλαιᾶς πλάνης καὶ τῆς μεθοδείας τοῦ ἀντικειμένου».

»Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ χριστιανικὴ λατρεία ἀπέφευγε κατ' ἀρχὰς οἰονδήποτε δανεισμὸν ἐκ τοῦ Ἑθνισμοῦ» (σελ. 834-835).

«Ὅτι τὸ ἐν τρίτον σχεδὸν τοῦ κειμένου μας αὐτοῦ ἔχει βιβλικὸ ὕλικό, εἶναι σαφές. «Ὅτι δὲν παραγνωρίζομε, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἐξαίρομε τὴ βιβλικὴ διδασκαλία περὶ δύο αἰώνων, περὶ πονηρῶν πνευμάτων καὶ δαιμονίων, εἶναι ἐπίσης σαφές. Ἄλλὰ εἶναι ἐπίσης φανερό, ὅτι ἡ Ἐκκλησία, σύμφωνα καὶ πρὸς τὴ διατύπωσι τοῦ Ἄπ. Παύλου, ποῦ ὁμιλεῖ ρητῶς γιὰ «εἰδῶλα» (Β' Κορ. στ', 16), διατυπώνει τοὺς ἐξορκισμούς, ἀντιπαρατασσομένη σαφῶς ὄχι μόνον στοὺς «δαίμονες», ἀλλὰ καὶ στοὺς «ἀπίστους» (Β' Κορ. ιστ', 14 καὶ 16), στὴ συγκεκριμένη λατρεία τῶν εἰδωλολατρῶν: «Τίς δὲ συγκατάθεσις ναῶ Θεοῦ μετὰ εἰδῶλων;» (Β' Κορ. στ', 16). Στὴν ἀντιλεγομένη μετάφρασι τῆς Κ.Δ., ποῦ ἔγινε καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ κ. Ἀγουρίδη, τὸ χωρίο αὐτὸ μεταφράζεται ὡς ἐξῆς: «Μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν στὸν ἴδιο τόπο ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ναὸς τῶν εἰδῶλων;» Γι' αὐτὸ παραθέτομε τὴ φράσι ὅτι οἱ κατηχούμενοι πρέπει νὰ λυτρωθοῦν «τῆς παλαιᾶς πλάνης». Γι' αὐτὸ γίνεται λόγος στὰ λειτουργικὰ κείμενα γιὰ ἀπόταξι τοῦ σατανᾶ καὶ «πάσης τῆς πομπῆς» καὶ «πάντων τῶν ἔργων» του. Πρέπει οἱ βαπτιζόμενοι νὰ κατανοήσουν ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἰδεατὸ βασίλειο τοῦ Σατανᾶ ἢ γιὰ ἀφηρημένη ἔννοια τοῦ «παρόντος αἰῶνος», ἀλλὰ γιὰ πνευματικὴ ὄντικη πραγματικότητα, ἡ ὁποία γιὰ τοὺς πρώτους Χριστιανοὺς γινόταν αἰσθητὴ στὴν εἰδωλολατρεία καὶ στὰ ἔργα τῶν εἰδωλολατρῶν μέσα στὸ ἄμεσο καὶ συγκεκριμένο περιβάλλον τους. Αὐτὸ φαίνεται σαφῶς στὸ ἐρώτημα τοῦ λειτουργοῦ: «Ἀποτάσῃ τῷ Σατανᾶ... καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ...». Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ διατύπωσις τῆς σχετικῆς λειτουργικῆς εὐχῆς: «Ἐξέλασον ἀπ' αὐτοῦ πᾶν πονηρὸν καὶ ἀκάθαρτον κεκρυμμένον καὶ ἐμφωλεῦον τῇ καρδίᾳ καὶ πνεύμα πλάνης, πνεῦμα πονηρίας, πνεῦμα εἰδωλολατρίας καὶ πάσης πλεονεξίας, πνεῦμα ψευδοῦς καὶ πάσης ἀκαθαρσίας». Ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Ἄπ. Παῦλος καὶ αὐτὰ τὰ σχετιζόμενα πρὸς τοὺς ἐξορκισμοὺς λειτουργικὰ κείμενα διακηρύττουν ὅτι στρέφονται ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρείας, εἶναι ἀκατανόητο, ὅτι ὁ κ. Ἀγουρίδης μέμφεται τὸν ἱστοριοφιλολογικὸ καὶ ἱστοριογενετικὸ συσχετισμὸ τῆς διατυπώσεως τῶν (προ)βαπτισματικῶν ἐξορκισμῶν πρὸς τὴν ἀπόκρισι τῆς εἰδωλολατρείας.

Ἐπίσης καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ κ. Ἀγουρίδη, ὅτι τὸ χρῆμα «ἔχει ἐπιπέσει νὰ κατανοεῖται στὸ ὑπόβαθρο τῆς σφραγίδας τοῦ στρατοῦ τοῦ Μεσσία...» (σ. 512), εἶναι ὑπερβολικός, ἐφ' ὅσον ὅλοι οἱ λειτουργιολόγοι ὁμιλοῦν γιὰ τὸ Χρῆμα ὡς σφραγίδα μετὰ τὴ διαφορὰ, ὅτι κατὰ τρόπον πολὺ πιὸ βιβλικὸ ὁμιλοῦν —καὶ σύμφωνα πρὸς τὴ λειτουργικὴ γλῶσσα— γιὰ «σφραγίδα τῆς

δωρεᾶς τοῦ ἁγίου καὶ παντοδυνάμου καὶ προσκυνητοῦ Πνεύματος), «ἐν ᾧ σφραγιζόμεθα» (Ἐφ. α', 13 καὶ δ', 30).

* *

Ἀπὸ ὅσα εἶπαμε πρὸ πάνω συνάγεται, ὅτι ὁ κ. Ἀγουρίδης ἀδίκως ὑποτιμᾷ τὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ Λειτουργικὴ, ὅτι δῆθεν δὲν νοιώθει «τὴν ἀνάγκη τοῦ βιβλικοῦ θεολόγου» (σ. 517). «Ὅλα ὅσα ἐπισημαίνει ὡς ἀναγκαῖα ἔχουν ἤδη ἐπισημανθῆ προηγουμένως στὰ λειτουργικά μας δημοσιεύματα. Γι' αὐτό, ἐνῶ ἐκφράζομε τὴ χαρὰ καὶ ἱκανοποίησί μας, διότι ὁ κ. Ἀγουρίδης ἐπαναλαμβάνει ἀπόψεις καὶ αἰτήματα τῶν δημοσιευμάτων μας αὐτῶν, ἐξ ἄλλου καὶ παραλλήλως λυπούμεθα, διότι ἀφ' ἑνὸς παρουσιάζεται λησμονῶν ἢ παρερμηνεύων δημοσιευμάτά μας καὶ ἀφ' ἑτέρου τίς — μὲ γενικεύουσα κρίσις — ἀδίκως ἀποδιδόμενες στὸν γράφοντα, ὅπως καὶ σὲ ἄλλους συναδέλφους του, ἐλλείψεις δὲν διστάζει νὰ ἐρμηνεύη ψυχαναλυτικῶς, μὲ ἀπόπειρα ἐπισημάνσεως ὑποτιμητικῶν ψυχολογικῶν γενεσιουργῶν αἰτίων καὶ κινήτρων.

Ἡ διαλογικὴ αὐτὴ ἀναφορά μας στοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ κ. Ἀγουρίδη περιορίσθηκε αὐστηρῶς στὰ ἱστοριοφιλολογικὰ πλαίσια τῆς Λειτουργικῆς, γιὰτὶ νομίζομε πὼς πρέπει πάση θυσίᾳ νὰ ἀποφευχθῆ ἡ ἐπανάληψις καὶ συνέχισις τῆς χρήσεως κριτικῆς μεθόδου, ποὺ θὰ ἤμποροῦσε νὰ ὀδηγήσῃ στὸ ἀνοιγμα τῶν ἀσκῶν τοῦ Αἰόλου. Ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι εἴτε νὰ ταυτίζεται τυχὸν τὸ μέρος τῆς ἀναποφεύκτου σὲ κάθε ἀνθρώπινο ἔργο ἐλλείψεως ἢ καὶ καταχρήσεως πρὸς τὸ ὅλον τῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀδίκως ὑποτιμωμένης ὀρθῆς χρήσεως (λογικὸ σφάλμα *pars pro toto*), εἴτε νὰ ἀξιολογῆται ἢ ἐπιστημονικὴ προσφορά — ἀωνύμως, ἀλλὰ σαφέστατα ὑπονοουμένων — συναδέλφων ὅχι μὲ διαλογικὴ ἀντιπαραθέσι πρὸς συγκεκριμένες θέσεις των καὶ πρὸς συγκεκριμένα δημοσιεύματά των, ἀλλὰ μὲ γενικεύουσα ἀοριστολογία καὶ χρῆσι ψυχαναλυτικῶν κριτηρίων πρὸς ἔλεγχον τῶν «ἐνθυμήσεων καὶ ἐνοιῶν (τῆς) καρδίας» (Ἐβρ. δ', 12) των. Ἐπειδὴ μόνον ὁ Θεὸς «ετάζει καρδίας» (Α' Παραλειπ. κθ', 17) ἢ «ἐρευνᾷ νεφροὺς καὶ καρδίας» (Ἀποκ. β' 23), πρέπει νὰ θεωροῦμε ὡς ὀλισθηρὴ τὴν ἀπόπειρα νὰ παρουσιάζωμε τὸν προσανατολισμὸ καὶ τὴν ποιότητα — σχεδὸν ὀλοκλήρου — τῆς θεολογικῆς μας πραγματικότητος, ἐπομένως καὶ τῆς κριτικῆς ἀξιολογήσεως αὐτῆς, τρόπον τινὰ ὡς ἐποικοδόμημα πάνω στὴ βᾶσι ψυχολογικῶν ἢ κοινωνικῶν κινήτρων καὶ γενεσιουργῶν αἰτίων, τὰ ὅποια δῆθεν μὲ αἰτιώδη νομοτέλεια τὴ διαμορφώνουν.